

บทที่ ๒

ปรัชญากระบวนการ



แนะนำปรัชญากระบวนการ

ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้หรือไม่ ? ความเปลี่ยนแปลงมีจริงหรือไม่ ? ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้อย่างไร ? ธรรมชาติเป็นกลไกหรือกระบวนการ? ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นปัญหาอภิปรัชญา คำตอบของมันจึงขึ้นอยู่กับมูลบทอันเป็นฐานของแต่ละลัทธิ ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็นสองพวก พวกแรกเป็นฝ่ายที่ไม่ชอบความเปลี่ยนแปลงก็จะตอบว่า ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ด้วยมิใช่สิ่งจริงแท้ ความเป็นจริงต้องเป็นสิ่งที่ตายตัว คงที่ และธรรมชาติเป็นกลไก ส่วนฝ่ายที่ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลงนั้นก็ตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ธรรมชาติเป็นวิวัฒนาการและกระบวนการ ส่วนทั้งหมดของสรรพสิ่งมีความสำคัญกว่าส่วนย่อย ความเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ เป็นจริง และความเป็นจริงต้องมีลักษณะเลื่อนไหลหรืออยู่ในรูปกระบวนการเท่านั้น--ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเดียวหรือหลาย ๆ กระบวนการก็ตาม ปรัชญาระบบโคทที่มีอภิปรัชญาแบบพวกหลังนี้ นักวิชาการในสหรัฐอเมริกาต่างยอมรับว่าอยู่ในขอบข่ายของปรัชญาวิสุทธิได้ เพื่อความเหมาะสมในการอ้างอิง และเพื่อให้สอดคล้องกับศัพท์ "กระบวนการ" ที่ไวท์เฮดเป็นคนนำมาใช้ในวงการปรัชญาอย่างจริงจังเป็นคนแรก ลัทธิปรัชญาที่ถือเอาความเปลี่ยนแปลงหรือสิ่งที่เลื่อนไหลเป็นมูลบทจึงได้ชื่อทางวิชาการว่า "ปรัชญากระบวนการ"

ความเชื่อในเรื่องความเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นฐานสำคัญอยู่แล้ว อย่างน้อยก็ในทางปฏิบัติสำหรับวงการต่าง ๆ เช่น วงการแพทย์ การเมือง ธุรกิจ และการศึกษา ฯลฯ เมื่อผู้ป่วยเข้าพบแพทย์ด้วยโรคใดโรคหนึ่ง แพทย์จะรักษาให้ก็โดยความเชื่อพื้นฐานที่ว่าโรคย่อมกลายหรือหายได้ มิใช่เชื่อแน่ว่าโรคนั้นจะทรงอยู่ เช่น เคมีตลอดไป ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง

ในวงการธุรกิจก็เช่นกัน นักธุรกิจที่แท้ย่อมมีความเชื่อมั่นแรกว่า ธุรกิจทุกอย่างอาจเจริญก้าวหน้าไป
ได้เท่า ๆ กับที่มันจะล้มจมลงได้ด้วยการบริหารงานของเขาประกอบกับสภาวะแวดล้อมต่าง ๆ ยิ่ง
ในวงการศึกษาค้นคว้าแล้วแทบจะถือ เป็นทฤษฎีกันทีเดียวเลยว่า การศึกษาเป็นตัวแทนเปลี่ยนแปลง
ให้มีอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ แม้กระนั้นทุก ๆ ครั้งที่เรารู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลง
แปลงโดยเฉพาะ กลับดูเหมือนว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่จริงและไม่น่าเชื่อ แม้กระทั่งนักปรัชญากระบวน
การที่สำคัญคนหนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

ประเด็นอยู่ตรงที่ว่าตามปกติเรามองดูความเปลี่ยนแปลง แต่กลับไม่เห็นมัน เราทุกคน
ถึงความเปลี่ยนแปลงแต่มีใครคิดอะไรเกี่ยวกับมันเลย ต่างกล่าวกันว่า ความเปลี่ยนแปลง
แปลงมีจริง ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลง เป็นกฎเฉพาะของสิ่ง
ต่าง ๆ ถูกแล้ว เราพูดถึงมัน กล่าวขวัญถึงมันซ้ำ ๆ ซาก ๆ ทว่าทุกครั้งก็เป็นแต่
เพียงคำพูด เพราะต่างก็ยังไม่เห็นเหตุผลและดำเนินการปรัชญาอันสัมพันธ์กันถึงความ
เปลี่ยนแปลงมิได้มีอยู่จริงฉะนั้น ในการที่จะคิดถึงความเปลี่ยนแปลงและมองเห็น
จำต้องขจัดอคติทั้งหลายออกเสียให้หมด อคติดังกล่าวส่วนหนึ่ง เป็นสิ่งเทียมอันเกิดจาก
การตรikirongทางปรัชญา อีกส่วนหนึ่งนั้นเป็นเรื่องธรรมดาของสามัญสำนึก "

ทั้งนั้นแม้แนวคิดเชิงปรัชญากระบวนการจะใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายในวงการต่าง ๆ จน
อาจเรียกได้ว่าเป็น "ปรัชญาชาวบ้าน" ของผู้คนในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ไปแล้วก็ตาม แต่ตลอด

H. Bergson, An Introduction to Metaphysics : The Creative Mind
(New Jersey : Littlefield, Adams & Co., 1965), p. 131. "The point is
that usually we look at change but we do not see it. We speak of change,
but we do not think about it. We say that change exists, that everything
changes, that change is the very law of things: Yes, we say it and we
repeat it; but those are only words, and we reason and philosophize as
though change did not exist. In order to think change and see it. there
is a whole veil of prejudices to brush aside, some of them artificial,
created by philosophical speculation, the others natural to common sense."

เวลาเราก็เพียงแต่รับเอาปรัชญาแนวนี้มาใช้โดยที่ยังมิได้ตรึกตรองหรือเข้าใจมันอย่างถ่องแท้ เพราะพอเริ่มตรึกตรองก็จะออกข้างสามัญสำนึกและยึดแนวความคิดตามระบบปรัชญาที่เข้าใจอยู่ก่อนแล้วมิได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบปรัชญาที่คุ้นเคยได้ง่ายกว่า ในสมัยโบราณ ปราชญ์ผู้ที่เน้นปัญหาเรื่องความเปลี่ยนแปลงเป็นคนแรก คือ เฮราคลีตุส ก็พยายามชี้แจงให้คนในยุคเดียวกันเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นอนิจจัง ความเปลี่ยนแปลงคือแก่นแท้ของสรรพสิ่ง ทว่าคำสอนของเขากลับถูกนักปรัชญาคนสำคัญ ๆ ในยุคนั้นคัดค้านเป็นกรใหญ่ โดยเฉพาะจากปารเมนิเต็ส เซโน ปลาโต และอาริสโตเติล และด้วยการแก้ปัญหในเรื่องความเปลี่ยนแปลงอย่างเฉียบแหลมของอาริสโตเติล ประกอบกับอิทธิพลแห่งคำสอนของคริสตศาสนาที่ครอบงำยุโรปนี้เองที่ทำให้แนวทางของปรัชญากระบวนการถูกปิดตายลง เป็นเวลานานกว่าสองพันปี

ครั้นล่วงมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อความก้าวหน้าของวงการศึกษาสตรีมาถึงจุดที่สามารถ ถัดค่านคำสอนของศาสนาได้ในประเด็นสำคัญที่ว่า มนุษย์มีจิตใจที่พระเจ้าทรงสร้าง หากเป็นสิ่งที่วิวัฒนาการมาจากสัตว์ชั้นต่ำนั้นเอง ขณะเดียวกันนักคิดและนักเขียนในยุคโรแมนติกก็เริ่มโจมตีแนวคิดแบบอัสสัมพัทธ์เชิงศาสนาอย่างออกหน้าออกตาก ดังกวีนิพนธ์ตอนหนึ่งของเชลลีย์ว่า

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

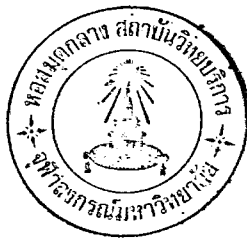
ตัวข้า เป็นบุตรของดินน้ำ
 ห่วงนภาคือนางนม
 ข้าแทรกซึมไปตามรูน้ำรูทราย
 ข้าเปลี่ยนไป แต่ก็หาตายไม่^๑

เหตุนี้แนวคิดของนักปรัชญาวิวัฒนาการอันมี ลามาร์ค ชาร์ล ดาร์วิน และ
 เฮอร์เบิร์ต สเป็นเซอร์ จึงเป็นที่ยอมรับกันได้ ในเกือบทุกวงการ และที่สำคัญคือ มันได้
 ทำให้วิทยาศาสตร์แขนงชีววิทยาเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งยังเป็นที่น่าสนใจแก่นักปรัชญาพวก
 ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์อยู่แล้ว ซึ่งจุดนี้เองที่ทำให้วงการปรัชญาเกิดมีลัทธิชีวิตนิยม
 (vitalism) ขึ้น ก่อนที่ศตวรรษที่ ๑๙ จะสิ้นสุดลง

พอเริ่มขึ้นศตวรรษใหม่ ปรัชญาชีวิตนิยมของแบร์กซ็องก็ได้รับการต้อนรับ เป็น
 อย่างดีทั้งในยุโรปและอเมริกา ปรัชญาของเขาเป็นการสนับสนุนความเปลี่ยนแปลงอย่าง
 มีระบบเป็นครั้งแรก เขาเห็นด้วยกับแนวความคิดของเฮราคลีตัส พร้อมกับเสริมว่า ไม่
 เพียงแต่ทุกสิ่งทุกอย่างจะเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ทว่าตัวความเปลี่ยนแปลงยังเป็นวนสภาพ
 ที่แยกออกจากกันมิได้อีกด้วย การเปลี่ยนแปลงของโลกกับของตัวเรามีใช่การเปลี่ยนแปลง
 คนละอย่าง หากทั้งโลกและเรานั้นก็อยู่ในความเปลี่ยนแปลง เดียวกัน มูลเหตุใหม่แห่งอภิ-
 ปรัชญาสายนี้เองที่ได้ชักนำนักคิดทั้งหลายผู้ยังมีได้มีระบบเป็นของตัวเองให้คล้อยตาม ทั้งมัน
 ยังได้วางรากฐานให้กับปรัชญากระบวนการในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เป็นผลสำเร็จอย่าง
 งดงาม

^๑P.B. shelley, "The Cloud", The Penguin Book of English Verse (London: Penguin Books, 1970), p. 307.

"I am the daughter of Earth and Water,
 And the nursling of the Sky;
 I pass through the pores of the ocean and shores;
 I change, but I cannot die."



ไวท์เฮด เป็นคนหนึ่งที่คล้อยตามทรรศนะ ของแบร์กซ็อง ทั้งในแง่ที่ถือเอาสาระของชีววิทยาเป็นพื้นฐานและถือว่าความเป็นจริงอันติมยะ (Ultimate reality) คือความยึดเยื้อ โดยประกาศเป็นคำพูดของเขาเองว่า "ความเป็นจริงคือกระบวนการ" ^๑ ซึ่งประโยคนี้เอง ที่จัดว่าเป็นเสา เถกของอาณาจักร ปรัชญากระบวนการในปัจจุบันอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามใน ขณะที่ทั้งแบร์กซ็องและไวท์เฮดยังมีชีวิตอยู่ ทั้งสองก็ยัง ไม่เคยรู้จักหรือได้ใช้คำว่า "ปรัชญากระบวนการ" ด้วยตัวเอง เลย

ปรัชญากระบวนการ เป็นปรัชญาบริสุทธิ์ชิ้นหนึ่งที่เกิดขึ้นจากความก้าวหน้าของ การศึกษาปรัชญาอย่าง มีระบบในสหรัฐอเมริกา เป็นแห่งแรก โดยเริ่มจากกลุ่มนักวิชาการผู้สนใจ วิจัยคำสอนทั้งหลายของไวท์เฮด และ ศิษย์ในมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดที่เห็นด้วยกับความคิดของ เขานั้นเอง เห็นพ้องต้องกันว่า เพื่อความสะดวก ควร เรียก ระบบปรัชญาของอาจารย์และ ของนักปรัชญาคนอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้าย ๆ กันนี้ว่า "ปรัชญากระบวนการ" ให้เหมือน ๆ กันเสีย ดังนั้น ปรัชญากระบวนการจึงมีใช้ลัทธิที่เกิดขึ้นใหม่ที่เดียวกันในวงการปรัชญา หากเป็นการมองดู ทรรศนะปรัชญาที่มีอยู่แล้วด้วยสายตาใหม่มากกว่า

หลังจากไวท์เฮดเป็นต้นมา ปรัชญากระบวนการได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว และแพร่ เข้าไปในทั้งวงการวิทยาศาสตร์ ศาสนา และสังคมทั่ว ๆ ไป ^๒

002649

^๑ A.N. Whitehead, Science and the Modern World, (New York : Macmillan, 1925), p.106 "The reality is the process."

^๒ I.G. Barbour, Issues in Science and Religion, "Introduction."

ปรัชญากระบวนการก่อนหน้าไวท์เฮด

ก. ปรัชญากระบวนการในปรัชญาสมัยโบราณ แนวของปรัชญากระบวนการในยุคโบราณ มีอยู่ทั้งทางตะวันออกและตะวันตก สำหรับในปรัชญาตะวันออกนั้น มีคำสอนว่าด้วยหลักอนิจจังของ พระสมณโคตม ส่วนในปรัชญาตะวันตกก็มีคำสอนของ เฮราคลีตุส ผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็น "บิดาแห่งปรัชญากระบวนการ" ^๑ การนำเอาปรัชญาของ เขามาเสนอเพียงคนเดียว ก็คงจะเป็นเสมือนตัวแทน ของปรัชญากระบวนการทั้งยุคได้

เซนนิพนธ์ของ เฮราคลีตุส เองที่นับว่า เป็นกุญแจสำหรับปรัชญากระบวนการนี้ของ เขา คือ ค.น. ๘๘ ความว่า "สิ่งทั้งหลายมีการหยุดพักในการเคลื่อนไหว" ^๒ ซึ่งหมายความว่า ในการเคลื่อนที่หรือเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายนั้นเอง เป็นการหยุดพักของมัน นี่เป็นลักษณะเด่นของ เอม "กระบวนการ" ที่กินความเบ็ดเสร็จกว่า "การเปลี่ยนแปลง" เพราะในการเปลี่ยนแปลงนั้น เราแทบจะ เข้าใจมันไม่ได้หากไม่นำไปสัมพันธ์กับสิ่งที่คงตัวหรือหยุดนิ่งบางสิ่ง ถึงแม้จะเป็นสิ่งที่เราสมมติขึ้น ในความคิดก็ตาม แต่ทว่าเฮราคลีตุสต้องการอ้างถึงภวัญญาที่เปลี่ยนแปลงล้วน ๆ โดยไม่ต้อง ฟังภวัญญาอื่นใดอีก เพราะเขาเชื่อว่ามันมีอยู่ด้วยตัวเองได้ เสนิพนธ์ที่ยกมาเป็นการยืนยัน อย่างแน่ชัดว่า "การหยุดพักในการเคลื่อนที่มีอยู่" ซึ่งเท่ากับพูดว่า "กระบวนการมีอยู่ (ในสิ่งทั้งหลาย) นั้นเอง"

แต่ด้วยเหตุที่เฮราคลีตุสชอบใช้ข้อความที่สั้นกระชับ (aphoristic) และทั้งความคิด ของเขาก็ยังไม่เหมาะกับความเข้าใจของคนในยุคโบราณ ประกอบกับได้มีนักปรัชญาบางกลุ่มชม

^๑ See Millic' Capek, "Change," The Encyclopedia of Philosophy (New York, 1967), I, 75-79.

^๒ กิรติ บุญเจือ, สรรนิพนธ์ปรัชญาตะวันตก (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘.

แบบอย่างชื่อลัทธิเฮราคลีตุส ทว่ากลับนำคำสอนหลักของเขาไปเผยแพร่ต่ออย่างบิดเบือน ทำให้
แม้ในปัจจุบันก็ยังมึนงงวิจารณ์บางคนที่ยายามิที่จะตีความหมายของ ฝะนิพนธ์นี้ไปในทำนองที่ว่า
"มีการหยุดพักของการ เคลื่อน" ซึ่งหมายถึงการ มีสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลงให้ได้อ"

นอกจากนี้ ยังเข้าใจกันว่า หัวใจปรัชญากระบวนการของ เฮราคลีตุสนั้นอยู่ที่ ศ.น. ๑๒
คือ "ท่านไม่สามารถ ถ้าวลงโน้มน้ำสายเดียวกันได้ถึงสอง ครั้ง เพราะน้ำส่วนอื่นไหลมาแทนน้ำ
เก่ายุ่ตลอดเวลา (วิญญาณกระเหยออกจากสิ่ง เบียดนั้นเอง)" ^๒ ทั้งนี้ด้วยสาเหตุสองประการ
คือ ประการแรก พบพบคำว่าแม่น้ำ ต่างก็เริ่มจินตนาการ ไปถึงแม่น้ำสายหนึ่งในธรรมชาติที่แท้
โดยลึกลับไปว่าส่วนของ เฮราคลีตุสนั้นจะ เข้าใจตามตัวอักษรนักมิได้ ยิ่งกว่านั้นบางคนยัง
จินตนาการ ไปถึงอภิปริชาของคนที่กำลัง จุ่มเท้าลงไป ในแม่น้ำสายนั้นอีกด้วย ประการที่สอง
เป็นข้อบกพร่องของนักวิชาการเอง คือ มักจะมีความเห็นตรงกันง่าย ๆ ว่า ข้อความในวง-
เล็บท้าย ฝะนิพนธ์ที่ยกมานี้ไม่มีความสำคัญและมีได้เกี่ยวข้องกับอะไรกับตัว ฝะนิพนธ์เลย จึงได้คัดค้าน
ทิ้งเสีย มิยอมคงไว้ตามคัมภีร์ดั้งเดิม ด้วยสาเหตุสองประการนี้เองที่ทำให้ความหมายที่ เฮราคลีตุส
ต้องการพลอยบิดเบือนไปสิ้น ถ้าหากจะตีความให้ตรงประ เด็น สอดคล้องกับ ฝะนิพนธ์ตัวจริง
พร้อมกับ ฝะนิพนธ์อื่น ๆ ด้วยแล้ว ศ.น. ๑๒ นี้จะเป็นเพียงคำสอนเชิง ศีลธรรมแง่หนึ่งของ เขา
เท่านั้น คือหมายความว่า "อย่าได้ย่างกรายเข้าไปในกระแสแห่งความเหลวไหลกันอีกเป็น
ครั้งที่สองเลย เพราะหาไม่แล้วท่านก็จะต้องทำความเหลวอื่น ๆ ที่ตามมาอย่างไม่มีทาง เลี้ยว
(หากระงับตัวเองได้ วิญญาณของท่านก็จะค่อย ๆ แห้งขึ้นและดีขึ้นเรื่อย ๆ)" สัญลักษณ์ "แม่น้ำ"
คือตัวแทนของสิ่ง เบียดจำนวนมาก อันหมายถึง "ความเหลวไหล" รวมกันของผู้คนพวกที่มัว เมออยู่
กับการว่าสุราขณะ เข้าพิธีชำระล้างมลทินตัวเอง หรือไม่ก็พิธีสมโภชเทพเจ้า ^๓ แล้วหลังจากนั้น

^๑ กู. กิรติ บุญเจือ, ปรัชญากรีกระยะก่อตัวที่อีโอเนีย (กรุงเทพมหานคร : ไทย-
วัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐๐.

^๒ กิรติ บุญเจือ, สรรนิพนธ์ปรัชญาตะวันตก, หน้า ๑๑.

^๓ กู. เรื่องเดียวกัน, ศ.น. ๕, ๑๔, ๑๕ และ ๒๖, หน้า ๑๐-๒.

ก็มีกักระทำ ความชั่วร้ายและความบัคศีรร่วมกันอีกอย่างไม่ลืมหลืมตาทุกครั้งไป ซึ่งเมื่อตีความเช่นนี้ก็จะสอดคล้องกับ ศ.น.๑๓ ความว่า "อย่าเกลือกกลั้วในโคลนตม" อันเป็นคำสอนเชิงศีลธรรมเหมือน ๆ กับ ศ.น.๓๗ ที่ว่า "สุกรอาบน้ำในโคลน ไถอาบน้ำในขี้เกี" ๑ โดยสุกรในที่นี้ก็คือตัวแทนของคนหยาบคาย ผู้ชอบความเหลวไหล และไถก็คือตัวแทนของคนรักความบริสุทธิ์คลุกคลีอยู่กับสิ่งแห่ง นอกจากนี้ ศ.น.๑๑๗ ยังอธิบายต่อว่า "คนเราเวลาเมาเดินโซเซเหมือนเด็กอ่อน ไม่รู้ว่าจะกำลังจะไปทางไหน วิญญาณของเขากำลังเป่ยก" ๒ ซึ่งหมายความว่า การเป่ยกนั้นไม่ดีแน่ เพราะ ศ.น.๑๑๘ ก็ยืนยันอีกว่า "วิญญาณแห่งฉลากที่สุดและดีที่สุด" ๓ รวมความแล้ว เชนิพนธ์ต่าง ๆ ที่ยกมานี้ก็คือการพร่ำสอนให้คนละกิเลส เลิกทำความเหลวไหลทั้งหลายเสีย แล้วหันมาทำจิตวิญญาณให้ผุ่ผ่อง เพื่อที่จะได้เกิดปัญญาและคุณธรรมในที่สุด

ปราชญ์โบราณชอบพูดซ้ำซากเกี่ยวกับศีลธรรมและความประพฤติ แต่จะไม่ย่อมนักในเรื่องปัญหาอภิปรายา ดังนั้น ศ.น.๕๕ ที่ว่า "ในแม่น้ำสายเดียวกัน เราลงและไม่ลง เราอยู่และไม่อยู่" ๔ จึงเป็นข้อคิดเชิงจริยธรรมเช่นเดียวกัน หมายความว่า ในกระแสแห่งความเหลวไหลร่วมกันนั้น ถ้าเราลงไปร่วมด้วยก็จะเข้าชายหรือกลายเป็นคนเหลวไหลทันที แต่ถ้าไม่ลงไป ในกระแสดังกล่าว เราก็จะไม่เป็นคนเลวหรือเหลวไหลไปด้วยกับเขา ประเด็นของคำสอนอยู่ตรงที่ว่า การเป็นคนเลวนี้ง่าย ทว่าการจะเป็นคนดีจริง ๆ ก็ไม่ยากอะไร เพียงแต่อย่าทำตัวเหลวไหลเข้าก่อนเท่านั้นเอง

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

๓ เรื่องเดียวกัน.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ส่วนเสน่ห์พนธ์ต่าง ๆ ที่พูดถึง "ไฟ" เฮอร์คิลิซุสยอมใช้ เป็นสัญลักษณ์สำหรับความเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะ^๑ และปัญหาว่าความเปลี่ยนแปลงนี้ก็ยังมีความอื่น ๆ สนับสนุนอีก อาทิเช่น "มีดวงอาทิตย์ดวงใหม่ทุกวัน", "เครื่อง คีมคีเคออื่นจะ แยกตัวออกเป็น ส่วน ๆ ถ้าไม่กวนอยู่เสมอ" และที่พูดถึงความเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่งได้อย่างแบบคายรากับคำสอนของนักปรัชญากระบวนการสมัยใหม่คือ "ฤดูกาลทำให้เกิดทุกสิ่ง" ซึ่งเท่าที่ ยกมานี้^๒ ก็น่าจะเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า เฮอร์คิลิซุสมีอภิปรัชญาอย่างไร นอกจากนี้แล้ว นักปรัชญาคนสำคัญ ๆ ในสมัยกรีกหลายท่านก็ยืนยันเป็นเสียงเดียวกันว่า หลักปรัชญาของ เฮอร์คิลิซุส คือความเปลี่ยนแปลงล้วน ๆ^๓

ปรัชญากระบวนการของ เฮอร์คิลิซุสมีลักษณะเด่นอยู่ที่ ศ.น.๕๕ คือ "เส้นทางเดินของ สรรทุกทั้งตรงและโค้งก็เป็นเส้นทางเดียวกันนั่นเอง"^๔ ในประเด็นแรกทรรศนะเช่นนี้หมายถึง กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่าง ๆ นั้นอาจมีหลายกระบวนการ กระบวนการใดที่ เปลี่ยนแปลงเร็วย่อมเห็นได้ชัด และส่วนที่เปลี่ยนแปลงช้าก็เห็นได้ยากกว่า แต่ไม่ว่าจะช้า หรือเร็ว ทั้งหมดก็คือกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงเดียวกัน ในประเด็นที่สอง จะเห็นว่า แนวทางของกระบวนการกับตัวกระบวนการคือวันตกภาพเดียวกัน เป้าหมายแห่งความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง หรือพูดอีกอย่างหนึ่ง จุดหมายก็คือการกระทำ เราอาจสงสัยต่อไปว่า ทำไมสิ่งต่าง ๆ จึงมีการเจริญเติบโตกับการเสื่อมสลาย มีการเจริญ

^๑ เรื่องเดียวกัน, ดู ศ.น.๓๐, ๓๑, ๖๔, ๖๕, ๖๕ และ ๕๐, หน้า ๑๓๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ศ.น.๖, ศ.น.๑๐๐ และ ศ.น.๑๒๕.

^๓ ดู กীরติ บุญเจือ, ปรัชญากรีกระยะก่อตัวที่อีโอเนีย, หน้า ๑๐๒-๔.

^๔ กীরติ บุญเจือ, สรรพนธ์ปรัชญาตะวันตก, หน้า ๑๖.

ขึ้นมีการ เชื่อมลง เหตุนี้ เชนินพนธ์ถัดไปคือ ศ.น. ๒๐ จึงชี้ให้เห็นว่า "ถนนสายขึ้นและสายลงก็เป็นถนนสายเดียวกันนั่นเอง" ซึ่งตีความได้ว่า การเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า (ถนนสายขึ้น) กับการเปลี่ยนแปลงที่เลวลง (ถนนสายลง) ที่จริงมีใช้สายแห่งวิวัฒนาการสองสายที่แตกต่างกัน หรือกระบวนการสองกระบวนการที่ตรงข้ามกัน ทว่าเป็นกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงกระบวนการเดียว ความรุ่งโรจน์กับความเสื่อมสลายของอารยธรรมหรือสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นของใครในยุคใดล้วนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างเดียวกันนี้เองที่แสดงตัวออกมา มิใช่เป็นเพราะมีการ เจริญขึ้นกับการ เจริญลงเกิดขึ้นแต่อย่างใด การเปลี่ยนแปลงเท่านั้นเป็นแก่นของสรรพสิ่ง แม้การ เกิดและการตายก็ทำให้กระบวนการสองกระบวนการที่แทนทางขึ้นและทางลงของชีวิตไม่ หากเป็นทางสายเดียวกันที่มีอยู่ในทุกชีวิต คือ กระบวนการแห่งความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ดังความใน ศ.น. ๔๔ ที่ว่า "ความเป็นความตาย การตื่นการหลับ ความหนุ่มความแก่ สิ่งตรงข้ามเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งเดียวกันในตัวเรา สิ่งหน้ากลายเป็นสิ่งหลัง แล้วสิ่งหลังก็กลายเป็นสิ่งหน้า" ๒

กระบวนการในสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏแก่เรา ครั้งแรกอาจดูคล้ายกับว่าเป็นเพียงสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกันหรือสิ่งที่ขัดแย้งกันเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในธรรมชาติ เช่น มีกลางวันกับกลางคืน มีร้อนกับมีหนาว มีเกิดกับมีตาย มีหอมกับมีเหม็น ขัดกันจนทำให้ไม่น่าเชื่อว่า สภาวะเช่นนี้จะเข้าร่วมอยู่ในกระบวนการเดียวกันได้ แต่ ศ.น. ๔๐ บอกว่า "พึงรู้ไว้เถิดว่า สงครามเป็นสิ่งสามัญ และความยุติธรรมก็คือการต่อสู้ดิ้นรน และการมีความจำเป็น" ๓ หมายความว่า ความขัดแย้งอย่างรุนแรง ("สงคราม") คือพื้นฐานที่

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอันจักต้อง เป็นไปอย่างมีความจำเป็นหรือ เป็นไปตามกฎเกณฑ์ด้วย เพราะความใน ศ.น.๓๐ ก็อ้างว่า "เอกภพนี้เป็นเอกภพเดียวสำหรับทุกคน ไม่มีเทพเจ้า องค์ใดหรือมนุษย์คนใดได้จัดให้เป็นระเบียบขึ้นมา แต่เป็นเช่นนี้เสมอมาและจะเป็นเช่นนี้ตลอดไป เป็นไฟทรงชีวิตนิรันดร์ซึ่งลูกใหม่ เป็นสัดส่วนตัวตามกฎเกณฑ์และกับ เป็นสัดส่วนตัวตามกฎเกณฑ์" ^๑ ไม่ใช่สักแต่ว่าจะเปลี่ยนแปลงเป็นอะไรก็ได้ กระบวนการดังกล่าวมีจุดหมายในตัวเองของมันเหมือนกัน ตามความใน ศ.น.๔ ว่า "การขัดแย้งย่อมนำมาซึ่งการประสานความแตกร้าวย่อมจะเกิดความกลมกลืน" ^๒ ความกลมกลืนคือเงาตามตัวของความขัดแย้งทั้งหลาย แต่ทุกครั้งที่เกิดความขัดแย้งขึ้นทั้งในธรรมชาติและชีวิต กลับดูราวกับว่ามันเป็นสิ่งที่น่ากลัวและปวดร้าวสำหรับมนุษย์ ทั้งนี้เพราะ "คนทั้งหลายไม่เข้าใจว่าสิ่งที่ขัดแย้งในตัวนั้นความจริงก็เข้ากันได้ ความกลมกลืนอยู่ที่การต่อต้านความเครียด ดังจะเห็นได้ในธนูและพิณ" ^๓ ธนูและพิณมีความเป็นอยู่ที่แฝงไว้ด้วยประสิทธิภาพก็เพราะมันมีแรงขัดแย้งอยู่ในตัว อย่างไรก็ตาม คนเราโดยปกติวิสัยมักชอบความนุ่มนวล ราบรื่น และความปรองดอง โดยเฉพาะต่อสิ่งที่อยู่เบื้องหน้า แต่เฮรากลีสตอบว่า "ความกลมกลืนที่อยู่เบื้องหลังสำคัญกว่าความกลมกลืนผิวเผิน" ^๔ การขัดแย้งที่รุนแรง เช่นการปฏิวัติและสงคราม คนส่วนใหญ่มักเกลียดชัง เพราะเขาไม่ได้คาดการณ์ไปถึงความกลมกลืนที่อยู่เบื้องหลัง ทั้งมีอายมองเห็นได้อย่างทะลุปรุโปร่ง เหมือนเฮรากลีสพูดว่า "สงคราม" ที่ยิ่งทำความย่อยยับให้กับสิ่งใด ภายหลังก็มักจะพบว่า สิ่งนั้นกลับยิ่งเจริญรุ่งเรืองขึ้น

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, ศ.น.๕๑, หน้า ๑๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, ศ.น.๕๔.



คำสอนทั้งหมดของ เฮราคลิตุสมีทั้งปรัชญาธรรมชาติ จักรวาลวิทยา อภิปรัชญา และปรัชญาจริยะ เช่นนิพนธ์ในส่วนที่เป็นปรัชญาจริยะนี้เองที่มีคนนำไปใช้อ้าง เป็นคำสอนเชิงอภิปรัชญาด้วย เข้าใจผิดหรือตัดความต่างกัน ซึ่งที่ผ่านมาก็ดูเหมือนว่าจะใช้แทนกันได้เป็นอย่างดีและเป็นที่นิยมกันด้วย

จากเช่นนิพนธ์เท่าที่คัดลอกมา เพียง ๑๓๑ ข้อ อันได้มาจากบ่อเกิดต่าง ๆ กัน^๑ เฮราคลิตุสสามารถวางฐานแห่งปรัชญากระบวนการไว้อย่างมั่นคงในประวัติปรัชญา แม้ว่าจะถูกบดบังไปชั่วระยะเวลาหนึ่งโดยอิทธิพลคำสอนของอาริสโตเติลและของคริสตศาสนา แต่หลังจากคริสตศตวรรษที่ ๑๕ ปรัชญากระบวนการนี้ก็เผยโฉมหน้าออกมาอีกครั้งพร้อมกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และครั้งนี้เองที่เราจะได้เห็นความไพศาลของมันอย่างแจ่มชัด คำสอนของ เฮราคลิตุสในแนวปรัชญากระบวนการ อาจไม่ปะติดปะต่อกันจน เรียกได้ว่าเป็นระบบที่สมบูรณ์นัก แต่จากเช่นนิพนธ์เท่าที่ยกมาก็ได้แสดงออกถึงแนวความคิดที่เด่นชัด ซึ่งด้วยความรู้ที่ใคร่ครวญอย่างรอบคอบเราก็พอจะจับประเด็นปัญหาประเด็นที่สำคัญ อันเป็นประเด็นที่เฮราคลิตุสเองก็ปรารถนาให้เราคิดออกด้วยตัวของเรา ดังความใน ศ.น. ๔๑ ที่เขาแนะนำว่า "ใครรู้เรื่องเดียนั้นนับว่าฉลาด คือเข้าใจจุดมุ่งหมายที่ควบคุมทุกสิ่งโดยทุกสิ่ง"^๒ นั่นก็คือกระบวนการของทุกสิ่งมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความกลมกลืนภายในกระบวนการของมันนั่นเอง

ข. ปรัชญากระบวนการในปรัชญาสมัยใหม่ ปรัชญาที่แพร่หลายมากในตอนต้นคริสตศตวรรษที่ ๑๕ คือ ลัทธิจิตนิยมในแนวของเฮเกล และเนื่องจากมีคนเห็นว่าระบบ

^๑ กู กิริติ บุญเจือ, ปรัชญากรีกระยะก่อตัวที่อีโอเนีย, หน้า ๘๕-๙๐.

^๒ กู กิริติ บุญเจือ, สรุพนิพนธ์ปรัชญาตะวันตก, หน้า ๑๔.

ของเฮเกิลได้วางรากฐานอย่างแท้จริงให้กับปรัชญาวิวัฒนาการ อันเป็นระบบปรัชญากระบวนการในปรัชญาสมัยใหม่โดยเฉพาะ ดังนั้น ก่อนที่จะเสนอปรัชญาของเฮอร์ เบิร์ต สเป็นเซอร์ในฐานะตัวแทนของปรัชญากระบวนการในยุคนี้ จึงควรย้อนไปพิจารณาคำสอนในเรื่องความเป็นจริงของเฮเกิลคู่สักเล็กน้อย

ในทรรศนะของเฮเกิล ความเป็นจริงคือองค์สัมพัทธ์ (the Absolute) อันมีลักษณะเป็นจิตที่ทำการปฏิพัฒนา (dialectic) ตัวเอง ซึ่งลักษณะเช่นนี้เองที่ทำให้ องค์สัมพัทธ์ไม่ใช่สาร (substance) แต่เป็นกระบวนการ เพราะในความเป็นจิตนั้น ย่อมต้องมีกิจกรรมเป็นพื้นฐาน จิตที่มีปฏิพัฒนาการตามคำสอนของเฮเกิลจึงเป็นการใช้กระบวนการแก้ปัญหาในเรื่องสิ่งในตัวเอง (thing-in-itself) ที่คานท์บอกว่าเรารู้ไม่ได้ ด้วยการแปลงมโนภาพแห่งภวัญ (being) ที่คานท์เองอ้างถึง ให้กลายเป็นมโนภาพแห่งความสูญ (nothing) และได้ทำลายความคิดที่เกี่ยวกับสิ่งในตัวเองและสิ่งเพื่อตัวเอง (thing-for-itself) ลง แล้วสร้างมโนภาพใหม่ คือการแปรสภาพ (becoming) อันเป็นกระบวนการล้วน ๆ ขึ้นมาแทนที่

เมื่อเริ่มต้นแก้ปัญหาของคานท์ได้โดยการใช้กระบวนการแบบหนึ่งที่ตั้งไม่ดำรงอยู่ในภวัญและในอวกาศ เฮเกิลก็เริ่มใช้วิธีเดียวกันนี้สร้างระบบปรัชญาของเขาขึ้นมา เรียกว่า "ตรรกวิทยาแบบปฏิพัฒนาการ" (dialectical logic) ซึ่งเป็นตรรกวิทยาที่เป็นอภิปรัชญาได้ด้วย เพราะมันก็คือกระบวนการทั้งหมด ที่เริ่มต้นจากสถานะพื้นฐาน (thesis) ขณะดำเนินไปสู่สถานะขัดแย้ง (antithesis) แล้วกลายเป็นสถานะสังเคราะห์ (synthesis) ในที่สุด โดยที่ในแต่ละสถานะก็มีลักษณะเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยสถานะสามชั้นแบบเดียวกัน เป็นกระบวนการซ้อนกระบวนการไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบกระบวนการขององค์สัมพัทธ์

เพื่อที่จะอธิบายกระบวนการขององค์สัมพัทธ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เฮเกิลได้สร้าง
 ตัวอย่างขึ้นมา คือ สารานุกรมศาสตร์ปรัชญา (Encyclopaedia of Philosophic
 science) ให้มีโครงสร้างที่มั่นคงและสมบูรณ์ที่สุด เริ่มต้นด้วยการอธิบายสถานะพื้นฐาน
 ของกระบวนการดังกล่าวว่าเป็นกระบวนการแห่งมโนคติ (Idea) ล้วน ๆ อันหมายถึง
 ภาวนัต (Being) ที่ปฏิบัติพัฒนาเป็นอภาวนัต (Non-Being) แล้วมาลงเอยที่การแปรสภาพ
 (Becoming) เมื่อกระบวนการของมโนคติหรือจิตบริสุทธิ์มาสิ้นสุดลงที่การแปรสภาพ อัน
 เป็นสถานะสังเคราะห์ของกระบวนการแรกในฐานะสถานะพื้นฐานแห่งกระบวนการทั้งหมด
 ตัวมันเองก็ต้องแปรสภาพไปจากจิตบริสุทธิ์เป็นสสารบริสุทธิ์ด้วย กระบวนการใหม่แห่ง
 สถานะขัดแย้งจึงเริ่มต้นขึ้น เป็นกระบวนการของธรรมชาติที่ง่าย ๆ อันอธิบายได้ด้วย
 สถานะกลศาสตร์ ขณะปฏิบัติพัฒนาตัวเองไปสู่สถานะฟิสิกส์แล้วมาลงเอยที่สถานะอินทรีย์ใน
 ธรรมชาติ ในสถานะอินทรีย์นี้เองจะพบว่าจิตกับสสารมาอยู่ร่วมกันได้ จึงเป็นสถานะ
 สังเคราะห์ของกระบวนการขัดแย้งแห่งองค์สัมพัทธ์ ปัจจุบัน กระบวนการแห่งสถานะ
 สังเคราะห์ที่แท้จริงเพิ่งเริ่มต้นขึ้น คือ กระบวนการแห่งจิต (Mind or Spirit) ซึ่ง
 เริ่มต้นจากสถานะของจิตเชิงอัตวิสัย (Subjective Spirit) ที่ปฏิบัติพัฒนาไปสู่สถานะ
 ของจิตเชิงวัตถุวิสัย (Objective Spirit) และในท้ายที่สุดก็จะมาถึงสถานะแห่ง
 "จิตอสัมพัทธ์" (the Absolute Spirit) เป็นอันครบกระบวนการแห่งองค์สัมพัทธ์
 และทั้งหมดที่กล่าวมานี้ก็คือ การสรุปเนื้อหาทั้งสามภาคของสารานุกรมอันประกอบด้วย
ศาสตร์ตรรกวิทยา (Science of Logic) ปรัชญาธรรมชาติ (Philosophy of
 Nature) และ ปรัชญาจิต (Philosophy of Mind) ซึ่งเป็นตัวแทนของแต่ละกระบวน
 การแห่งกระบวนการทั้งหมดตามความตั้งใจของเฮเกิล

จะเห็นได้ว่า ในทรรศนะของเฮเกิลนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างเคลื่อนไหวและวิวัฒน์นอก
 จากระบบปรัชญาของเขา หลักปฏิพัฒนาการของเฮเกิลมีลักษณะอสัมพัทธ์ ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง
 และต้องอยู่เหนือกาลเวลาคับด้วย ทั้ง ๆ ที่แต่ละสถานะการอยู่ในกระบวนการดังกล่าว
 ก็ดำเนินกรไปเพื่อพัฒนาตัวเองแท้ ๆ ระบบปรัชญาของเฮเกิลแทนที่จะเป็นการอธิบาย
 ความเป็นจริง กลับดูเหมือนว่ามันจะเป็นตัวความเป็นจริงเสียเองเลยก็ว่าได้ ประเด็น

นี่เองทำให้ปรัชญาของเขายังไม่เข้าข่ายปรัชญากระบวนการที่เดวิดนัก แม้ว่าจะได้ใช้กระบวนการในการแก้ปัญหาที่เป็นมูลบทจริง ๆ จึงยังคงเป็นเพียงลัทธิปรัชญาแนวจิตนิยมเชิงอสังพัทธ์เท่านั้น

นอกจากเฮเกลจะได้ฝากความคิดเรื่องพัฒนาการ (development) ไว้ในวงการปรัชญาสมัยใหม่แล้ว เขายังหาทางอธิบายความรู้ เหตุผลในธรรมชาติด้วยความมีเหตุผลอันเป็นระบบของเขาได้อย่างแนบเนียน จึงเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับนักคิดรุ่นหลัง ผู้ที่กำลังขมกเข้มนสร้างระบบปรัชญาอยู่ในตอนนั้น มีเฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ เป็นอาทิ จริงอยู่ แม้นักประวัติศาสตร์ปรัชญาหลายท่านจะยืนยันว่า สเปนเซอร์ เป็นผู้ที่อ่านงานทางค่านปรัชญาน้อยที่สุด และอาจจะไม่ได้รับอิทธิพลจากเฮเกลก็ได้ ทว่าอย่างน้อยที่สุดในตอนนั้น เขาจะต้องทราบข่าวและเข้าใจวิธีการอธิบายความเป็นจริงตามแบบของเฮเกลอย่างคร่าว ๆ อยู่บ้างไม่จากทางใดก็ทางหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเราจะสังเกตเห็นได้ว่า สเปนเซอร์เริ่มประกาศทรรศนะปรัชญาที่เรียกว่า "ปรัชญาสังเคราะห์" (synthetic philosophy) ของเขาคด้วยงานเขียนเล่มมืหมา คือ ระบบปรัชญา (A System of Philosophy) ที่มีลักษณะคล้ายสารานุกรมของเฮเกลเหลือเกิน ในงานเขียนเล่มนั้น สเปนเซอร์เริ่มต้นด้วยการเสนอหลักการทั่วไป (คือ หลักการแรก (The First Principles)) อันเป็นอภิปรายกับหลักตรรกวิทยา ก่อนแล้วจึงประยุกต์ใช้หลักการดังกล่าวกับเรื่องอื่น ๆ เป็นการขยายความคิดออกไปให้ครอบคลุมเรื่องราวต่าง ๆ อันจักเกิดจากหลักวิวัฒนาการของเขาได้ คือ ชีววิทยา จิตวิทยา สังคมวิทยา และจริยศาสตร์ ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า "ระบบปรัชญา" ซึ่งเป็นการดำเนินความคิดตามรอยเฮเกลทุกอย่าง ยกเว้นในส่วนที่เป็นรายละเอียด และการใช้คำมูลบทที่เป็นเชิงวิทยาศาสตร์มากกว่าเท่านั้น

ระบบปรัชญาของสเปนเซอร์คือการประยุกต์เอาความคิดเรื่องวิวัฒนาการมาใช้กับจักรวาล กับความรู้ทั้งหลาย และกับชีวิตมนุษย์ เขาถือว่า "ทุกสิ่งทุกอย่าง นับตั้งแต่ดวงดาวลงไปจนถึงทารกในครรภ์ จากอารยธรรมลงไปจนถึงปัจเจกบุคคล ล้วนอยู่ในกระบวนการแห่งการพัฒนา แห่งการมีกิจกรรมร่วม แห่งการเปลี่ยนแปลงและการ

เจริญเติบโต" ^๑ และจะต้องนับว่ากระบวนการที่ก้าวหน้าอยู่เสมอนี้ มีกลไกที่แน่นอนในตัวของมัน เนื่องจากสเปนเซอร์เขียนไว้ว่า

ความก้าวหน้านั้นแหละมิใช่ความบังเอิญ หากเป็นความจำเป็น แทนที่อารยธรรมจะเป็นสิ่งปรุ้งแคง มันกลับเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่เกี่ยว และเป็นส่วนของทุกสิ่งทุกอย่างที่มีการพัฒนา รวมไปถึงการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์ หรือไม่ก็รวมไปถึงกับการผลิตของคอกไม้คอกหนึ่ง ^๒

กระบวนการอันเป็นกลไกนี้ สเปนเซอร์มอง เห็นว่ามีคุณสมบัติคล้ายกับ "แรง" (force) ในวิชาฟิสิกส์ ยิ่งกว่านั้นแรงยังเป็นพื้นฐานของความคิดในเรื่องสสาร กาลศาสตร์ และการเคลื่อนที่ไต่ควย การกระตุก (presistence) ของแรงในวิทยาศาสตร์นี้เองที่เขาไข่ออนุมานไปยังหลักวิวัฒนาการ ปรชญาวิวัฒนาการ ของสเปนเซอร์จึงมีหลักง่าย ๆ ดังนี้: สาเหตุแรกของการเกิดวิวัฒนาการของสรรพสิ่งก็คือ "ความไม่คงตัวของสิ่งที่มีเนื้อเดียวกัน" (instability of homogeneous) เมื่อวันแรกไม่อาจที่จะอยู่นิ่งเฉยได้เพราะเป็นสิ่งที่มีเนื้อเดียวกันขาดความมั่นคง มันก็เริ่มวิวัฒน์ตัวเอง มีการเคลื่อนไหว หรือเทียบให้เห็นได้ว่า เริ่มมีแรงเกิดขึ้น แรงเหล่านี้จะเป็นตัวก่อให้เกิด

^๑ Ann Low-Beer, ed., Herbert Spencer (London: Macmillan, 1969), p.8. "...everything from the stars to the embryo, from civilizations to individual, was in process of development, of interaction, change, growth..."

^๒ Herbert Spencer, Social Statics (London: Collin, 1850), p.80. "Progress, therefore, isn't an accident, but a necessity, Instead of civilization being artificial, it is a part of nature; all of a piece with the development of the embryo or the unfolding of a flower."

เกิด "การทวีคูณแห่งผล" (multiplication of effects) ซึ่งจะทำให้วันต์
 ด้งกล่าวเกิดมีสิ่งที่มีเนื้อหาแตกต่างกัน (heterogeneous) อันมีระเบียบขึ้นมา เมื่อ
 สิ่งที่มีเนื้อหาต่างต่างนี้เพิ่มมากขึ้นตามหลักการที่สอง กระบวนการของวิวัฒนาการ
 ก็จะมาถึงขั้น "การแยกตัวออกจากกัน" (segregation) ของสิ่งที่ต่างกัน ทำให้มี
 การจับกลุ่มของสิ่งที่เหมือนกันเกิดขึ้นด้วย จึงเป็นการเพิ่มส่วนประกอบให้กับกระบวนการ
 ส่วนประกอบเหล่านี้จะเพิ่มมากยิ่งขึ้นทุกที ด้วยหลักการที่สามที่กล่าวมา กระทั่ง
 ในที่สุด มันจะถึงจุดอิมตัวของความหลายหลาก ซึ่งสเปนเซอร์เรียกจุดนี้ว่า "สมดุลย์"
 (equilibration) ถึงขั้นนี้แล้วกระบวนการแห่งวิวัฒนาการทั้งหมดก็จะหยุดนิ่ง เป็น
 การสิ้นสุดการเคลื่อนของทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งนี้เป็นไปตามเหตุผลของเขาที่ว่า "ทุก ๆ
 การเคลื่อนอันเป็นการเคลื่อนที่เกิดขึ้นภายใต้การต้านทาน ย่อมเป็นการอนุมานอันไม่ราบรื่น
 ยิ่งขึ้นทุกที ๆ แลหะด้วยการอนุมานอันไม่หยุดหย่อนที่เพิ่มขึ้นทั้งหลายเหล่านี้ ในที่สุดก็จะได้
 ผลลัพธ์เป็นการหยุดเคลื่อน" ๑

คามทรรศนะของสเปนเซอร์ สิ่งเปลี่ยนแปลงหรือตัวการเคลื่อนคือสสาร การ
 เคลื่อนล้วน ๆ โดยไม่มีสิ่งเคลื่อน (mobile) ใด ๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ กล่าวอีกอย่าง
 หนึ่งได้ว่า กระบวนการสำหรับสเปนเซอร์ เป็นกระบวนการของสสารโดยเฉพาะ กระ-
 บวนการเปล่า ๆ เป็นไปไม่ได้ เพราะไม่อาจพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ และไม่เคยมีขึ้นใน
 ประสบการณ์ของมนุษย์เลย ดังนั้น หากปราศจากสสาร การเปลี่ยนแปลงก็ดี ความก้าว-
 หน้าก็ดี วิวัฒนาการก็ดี จะเป็นโมฆะไปทันที แสดงว่าความเป็นจริงของสเปนเซอร์
 ในขั้นอันคิมนั้นมิใช่ตัวกระบวนการ เพราะมันยังต้องขึ้นอยู่กับสสารอีกต่อหนึ่ง นอกจากนี้
 กระบวนการตามความคิดของเขายังเป็นภวัญตภาพเดียว มีจุดมุ่งหมายเดียว และมีลักษณะ

Herbert Spencer, First Principles (London : Macmillan, 1850), p.447. "Every motion, being motion under resistance, is continually suffering deductions; and these unceasing deductions finally result in the cessation of the motion."

เป็นนิตินิยม (determinism) กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า
ก่อนแล้ว หรือทุกอย่าง ๆ ก็คือการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการ ของสรรพสิ่งดำเนินไปตาม
ครรลองอันหนึ่งอย่าง ไม่รู้จัก ไม่ต่างอะไรกับกระบวนการแห่งการ แสดงออกของตัวเอง
(self-expression) ในเจตจำนง ตาบอด (blind will) ของโซเป็นเฮาเออร์
เท่าใดนักในขณะที่ดำเนินการอยู่

ส เป็นเซอร์อธิบายกระบวนการ ของวิวัฒนาการตามแนววิทยาศาสตร์ที่เขาคุ้นเคย
ทำให้ปรัชญาของเขามีลักษณะเป็นเชิงกลไกเกินไป แม้การ อธิบายกระบวนการของชีวิตก็
ยังเป็นไปในแนวฟิสิกส์มากกว่าชีววิทยา และจากการที่เขาได้ผูกถึงกระบวนการของการ
เสื่อมสลาย (dissolution) เลยทั้ง ๆ ที่เกริ่นไว้ว่ามันจะต้อง เกิดขึ้นแน่ เมื่อทุกสิ่ง
ทุกอย่างวิวัฒนาการไปจนถึงจุดสมมูลแล้ว ทำให้เชื่อได้ว่าปรัชญากระบวนการของส เป็นเซอร์
เป็นสุขนิยม (optimism) อีกด้วย ทฤษฎีวิวัฒนาการทั้งหลายที่เกิดขึ้นทั้ง ก่อนหน้าและ
พร้อม ๆ กับส เป็นเซอร์ เป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญากระบวนการในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ฐาน
ของมันจึง เป็นวิทยาศาสตร์มากกว่าปรัชญา ในแง่หนึ่งมันได้ทำให้อภิปรัชญาลดฐานะ ลงมา
อยู่ที่สามัญสำนึก แต่ในอีกแง่หนึ่ง กลับทำให้ปรัชญากระบวนการในยุคนี้ตั้ง อยู่บนฐานที่มั่นคง
แน่นอนที่สุด

ปรัชญากระบวนการรวมสมัย

ก. ปรัชญาของแบร์กซ็อง อังรี แบร์กซ็อง (ค.ศ. ๑๘๕๕ - ๑๙๔๑) สนใจ
ปัญหาที่ส เป็นเซอร์พูดถึง แต่ไม่เห็นด้วยกับคำตอบพื้น ๆ ในเรื่อง ความเปลี่ยนแปลงตาม
ธรรมชาติของส เป็นเซอร์ที่ว่า สิ่งพลวัต (dynamic matters) นั้น สามารถอธิบาย
ให้สม เหตุผลได้ด้วยมโนภาพเชิงสถิตย์ (static concepts) เขากล่าวว่า

ข้าพเจ้าพบว่า เมื่อสิ่งอื่นใด ข้าพเจ้าเองก็ผ่านจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่ง ข้าพเจารอนหรือไม่ก็หนาว ใจหรือไม่ก็เสียใจ กำลังทำงานหรือไม่ก็อยู่เฉย ๆ มองดูสิ่งต่าง ๆ รอบตัวหรือไม่ก็กำลังคิดถึงสิ่งอื่นอยู่ มีสละความรู้สึก ความตั้งใจ และมีโนคติต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลง ในอันที่จะทำให้ความมีอยู่ของข้าพเจ้าถูกแบ่งแยกออก และแต่ละสิ่งก็มีส่วนกำหนดความมีอยู่ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้งเลย ทว่า การพูดแต่เพียงเท่านี้หาเพียงพอไม่ การเปลี่ยนแปลงไปไกลสุดโต่งกว่าที่เราเคยคาดคิดไว้มากมายนัก

ประเด็นแรกที่แบร์กซ็องเห็นไปไกลกว่าความคิดที่มีอยู่ก่อนหน้าก็คือ เขาเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างใช้ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้งเท่านั้น ทว่าสภาวะที่เป็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ก็จักต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งหมายความว่า ไม่มีอะไรคงเดิมเลยแม้แต่ตัวความเปลี่ยนแปลง เพราะตัวสภาวะเองก็ยังจำเป็นที่จะต้องต่อเนื่องไปสู่สภาวะอื่น ๆ ขณะเลื่อนไหลไปอย่างไม่มีการสิ้นสุด หรือพูดอีกนัยหนึ่งได้ว่า ตัวกระบวนการของสรรพสิ่งเองก็อยู่ในรูปกระบวนการอีกต่อหนึ่ง

ประเด็นที่สองคือ ตัวตนหรืออัตตา (self or ego) ของการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเป็นภวณตภาพที่ไม่มีอยู่จริง กล่าวคือ ในความคิดของเรานั้น การเปลี่ยนแปลง

H. Bergson, Creative Evolution, A. Mitchell, trans.

(London : Macmillan, 1964), p.1. "I find, first of all, that I pass from state to state. I am warm or cold, I am merry or sad, I work or I do nothing, I look at what is around me or I think of something else. Sensations, feelings, volitions, ideas -- such are the change into which my existence is divided and which colour it in turns. I change, then, without ceasing. But this is not saying enough. Change is far more radical than we are at first inclined to suppose."

จะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากสิ่งที่เปลี่ยนแปลงหรือตัวการแห่งการเปลี่ยนแปลง เกี่ยวกับเรื่องนี้ แบร์กซ็องชี้แจงว่า "มันเป็นเพียงสัญลักษณ์ที่จะเตือนให้ระลึกถึงลักษณะอันฉาบฉวยของกระบวนการ ซึ่งความตั้งใจของเราคัดคอนออกอย่างชัดเจนเป็นท่อน ๆ เรียงกันไปตามลำดับ ทั้ง ๆ ที่จริง ๆ แล้ว มีแต่ความต่อเนื่องอย่างเดียวกันเท่านั้นที่เกิดขึ้น" ^๑ และเขายังเสริมอีกว่า ตัวตนของสิ่งใด ๆ ก็ตาม จะดำรงอยู่ไม่ได้หากตัวมันเองไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะ "การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงทั้งหมดเป็นการ เปลี่ยนแปลงอันหนึ่งอันเดียวที่แยกออกจากกันมิได้" ^๒ แสดงว่าตัวตนเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ แบร์กซ็องสรุปว่า

มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้น แต่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนั้น ไม่มีสิ่งต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงไม่จำเป็นต้องทิ้งตัวคำจุนใด ๆ อีก การเคลื่อนที่ทั้งหลายมีจริง แต่ไม่มีวัตถุเฉื่อยหรือคงตัวใด ๆ ที่เคลื่อนไป การเคลื่อนที่มีได้หมายรวมไปถึงสิ่งเคลื่อน ^๓

^๑ Ibid., p.4. "it is merely a symbol intended to recall unceasingly to our consciousness the artificial character of the process by which the attention places clean-cut states side by side, where actually there is a continuity which unfolds."

^๒ H. Bergson, The Creative Mind, p.146. "All real change is an indivisible change."

^๓ Ibid., p.147. "There are changes, but there are underneath the change no things which change: change has no need of a support. There are movement, but there is no inert or invariable object which moves: movement does not imply a mobile."

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงหรือการเคลื่อนที่นั่นเองคือความเป็นจริง แต่ต้องเป็นการเคลื่อนที่ที่เป็นกระบวนการต่อเนื่องอันไม่หยุดหย่อน ภาวนาคาทังกล่าวนี้จะเป็นอย่างอื่นไปมิได้นอกจาก "ความยึดเยื้อ" อันเป็นกระบวนการทั้งหมดของ เวลาหรือกาละนั้นเอง และการรับรู้ความเป็นจริงในแง่นี้ยังทำให้อดีตพลอยกลายเป็นสิ่งเดียวกับปัจจุบันไปด้วย ตามความที่แบร์กซ็องบรรยายไว้ดังนี้

ความยึดเยื้อ คือ ความก้าวหน้าอันต่อเนื่องของอดีตที่กินลึกเข้าไปในอนาคต และพลองตัวออกขณะที่มันชำแรกเข้าไป และในขณะที่อดีตเติบโตอย่างไม่หยุดยั้งนี้ ขอบเขตของมันก็พลอยกำหนดไม่ได้ไปด้วย

ลักษณะของความยึดเยื้อนี้เอง ทำให้ปรัชญาของแบร์กซ็องได้ชื่อว่า เป็นปรัชญากระบวนการที่คีเล็ค^๒ ความยึดเยื้อเป็นกระบวนการที่เลื่อนไหลอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของกาละ และเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดทุกสิ่งทุกอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มันได้ให้โอกาสแก่สสารเพื่อวิวัฒน์ไปเป็นชีวิต จึงสรุปได้ว่า ความยึดเยื้อคือตัววิวัฒนาการสร้างสรรค์หรือเป็นกระบวนการสร้างทั้งหมด รวมทั้งตัวมันเองด้วยนั่นเอง

เมื่อความเป็นจริงอันคิมา เป็นการเคลื่อนได้ (mobility) เช่นนี้ ปัญหาอื่นในอภิปรัชญาอีกหลายประเด็นก็พลอยหมดความยุ่งยากไปด้วย เช่น ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องสสาร การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องทั้งสอง แบร์กซ็องกล่าวว่า

H. Bergson, Creative Evolution, p.5. "Duration is the continuous progress of the past which gnaw into the future and which swells as it advances. And as the past grows without ceasing, so also there is no limit to its preservation."

^๒ See A.J. Reck, Speculative Philosophy, p.202.

ความยากทั้งหลายที่ก่อกำเนิดขึ้นโดยคนโบราณในปัญหาที่เกี่ยวกับการเคลื่อนที่ และโดยคนสมัยใหม่ในปัญหาที่เกี่ยวกับสาร จะหมดไปเพราะปัญหาของกลุ่มแรกนั้นแก้ไขได้ ว่า ตัวการเคลื่อนที่กับการเปลี่ยนแปลง เป็นสาร เสมอกันอยู่แล้ว ส่วนของกลุ่มหลังก็แก้ไขได้ว่าสารนั้นเอง คือการเคลื่อนที่กับการเปลี่ยนแปลง^๑

สำหรับแบร์กซ็อง การเปลี่ยนแปลงและการแปรสภาพนั้นเป็นอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง "กระบวนการ" ที่อ้างถึงนี้แหละคือ "ภวันต์" อันเป็นสาร และเป็นตัวที่ก่อให้เกิดวิวัฒนาการ หรือเป็นที่ตั้งของวิวัฒนาการ แน่ละภวันต์นี้ยอมไม่ยอมในภาพที่แน่นอนตายตัวเหมือนเดิม เพราะมันก็คือ "พลังทะยานของชีวิต" (élan vital) ที่อุนสัยอยู่ในความยึดถืออันเป็นศำทำให้ความยึดถือต้องเป็นไปในเชิงสร้างสรรค์ มันจึงเป็น "กระบวนการแห่งชีวิต" (vital process) แต่กระบวนการนี้มีจุดหมายปลายทางอย่างไร? และจะไปสิ้นสุดลงเมื่อใด? เรื่องนี้มีคนพยายามตอบแทนแบร์กซ็องว่า

กระบวนการแห่งโลกเป็นการกระทำที่มีมีการตระเตรียมล่วงหน้าอันใหญ่โตมาก กระบวนการหนึ่ง แรงแห่งชีวิตมีจุดหมายปลายทางอันใด มันไม่มีทั้งแสงขึ้นนำภายนอกและหลักนำภายในตัวมันเองแต่อย่างใด มันเป็นแต่เพียงแรงกระตุ้นอย่างหนึ่ง ซึ่งลักษณะที่อุนสัยอยู่ก็มีแต่เฉพาะการเลื่อนไหลเท่านั้น และเป็นการเลื่อนไหลเพื่อที่จะผลักดันต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง ทั้งในแต่ละทิศทางและทุก ๆ ทิศทาง^๒

H. Bergson, The Creative Mind, pp. 183-4. "....difficulties raised by the ancients around the question of movement, and by the moderns around the question of substance disappear, the former because movement and change are substantial, the latter because is movement and change."^๒

R.G. Collingwood, The Idea of Nature (Oxford : The Clarendon Press, 1945), p.138. "The process of the world is a vast extemporization; the vital force has no aim, no goal, no guiding lights outside it or guiding principles within; it is sheer force, whose only inherent property is to flow, to push indefinitely onwards in any and every direction."

จากลักษณะที่แฝงอยู่ดังกล่าวทำให้กระบวนการแห่งโลกและชีวิตเกิดมีทิศทางอื่นที่
นอกเหนือไปจากตัวมันด้วย ดังข้อเขียนของแบร์กซ็องตอนหนึ่งที่มีใจความว่า

ในการคืบหน้าของทิศทางที่แยกต่างหากออกไปนี้ เรามุ่งไปสู่ความยึดถือ อัน
เหยียดถึงชนแน่น และเพิ่มความหนาแน่นขึ้นทุกที ๆ ซึ่งเมื่อถึงขอบเขตหนึ่งก็จะ
กลายเป็นนิรันดร นิรันดรภาพดังกล่าวนี้มีใจเป็นเพียงมโนภาพ อันหมายถึง
นิรันดรแห่งความตายเท่านั้น แต่จะเป็นนิรันดรแห่งชีวิต มันจะเป็นนิรันดร
ที่มีชีวิตซึ่งมีผลทำให้ยังมีการเคลื่อนที่อยู่ได้ ความยึดถือของเราก็มักจะเหมือน
คลื่นแสงในลำแสง และคงจะเป็นการจับกุมของความยึดถืออย่างที่สุด เป็นการ
การแตกกระจายของความยึดถือ ระหว่างแดนอันสุดโต่งของสองคนนี้มี
อชัต์ตติก्यानเคลื่อนอยู่ มันเป็นการเคลื่อนที่ที่เป็นตัวอภิปรัชญา^๑

อย่างไรก็ตาม ปรัชญากระบวนการของแบร์กซ็องก็มีได้เป็นอภิปรัชญาแท้ ๆ
อย่างที่เขาวางที่เดิยวัก เพราะความยึดถือนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและมันส์เพียงอย่าง
เดียว แต่มันยังจะต้องขึ้นอยู่กับประสบการณ์โดยตรงหรืออชัต์ตติก्यानอีกด้วย นอกจากนี้
มโนภาพของความยึดถือและพลังทะยานของชีวิตเองก็ล้วนเป็นสิ่งที่ได้มาจากการวิเคราะห์
ชีวิตและความเป็นจริงเชิงจิตวิทยาทั้งสิ้น เมื่อแบร์กซ็องเริ่มต้นด้วยศาสตร์แขนงนี้ จุดหมาย
ปลายทางจึงหนีไม่พ้นที่จะต้องเป็นไปในเชิงจิตวิทยาด้วยเช่นกัน เขาได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

^๑ H. Bergson, The Creative Mind, p.221. "In advancing the
other direction, we go toward a duration which stretches, and become
more and more intensified: at the limit would be eternity. This time
not only conceptual eternity, which is an eternity of death, but an
eternity of life. It would be living and consequently still moving
eternity where our own duration would find itself like the vibra-
tions in light, and which would be the concretion of all duration
as materiality is its dispersion. Between these two extreme limits
moves intuition, and this movement is metaphysics itself."

มันจึงถูกต้องแล้วสำหรับคำพูดที่ว่า สิ่งที่เราทำนั้นขึ้นอยู่กับสิ่งที่เราเป็น แต่ มันก็จำเป็นต้องเติมเขาไปควยเหมือนกันว่า เราก็คง เป็นสิ่งที่เราทำอย่าง ไม่มีทาง เลี่ยง และยังเป็นสิ่งที่เราเองกำลังสร้างสรรค์ต่อเนื่องอยู่อีกควย °

นั่นคือ จุดหมายที่แบร์กซ็องสร้างมโนภาพแห่งวิวัฒนาการสร้างสรรค์หรือความ ยึดเชื้อขึ้นมาเป็นเพราะ เขาต้องการที่จะให้มนุษย์รู้จักการสร้างสรรค์อันเป็นสารัตถะ (essence) ในตัวมนุษย์เอง พลังทะยานของชีวิตก็เช่นกัน จะเป็นตัวกระตุ้นเชิงจิต วิทยาให้เราเกิดมีกำลังใจและแรงบันดาลใจสำหรับการสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อจะได้จรโลง โลกและชีวิตต่อไปอย่างไม่หยุดหย่อน เปียง อังวี แบร์กซ็อง

ในแง่ที่เป็นจักรวาลวิทยา ปรัชญากระบวนการของแบร์กซ็องดูเหมือนว่าจะบก- พร่องและแทบเป็นไปไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ในปัญหาที่ว่า ถ้าอธิบายจักรวาลด้วยกระบวนการ ล้วน ๆ แล้ว สสารจะอยู่ในฐานะอะไรและที่ตรงไหนของกระบวนการเช่นนี้? หาก การแปรสภาพเป็นความเป็นจริงอันติมะ สสารและชีวิตจะไม่กลายเป็นมายาไปหมดหรือ? แบร์กซ็องแทบจะตอบคำถามเหล่านี้ไม่ได้เอาเสียทีเดียว ถ้าเขายังมิได้กลับมูสบทั้งเดิม ที่ว่า ความจำเป็น (necessity) ต้องมาก่อนหรือเป็นจริงมากกว่าความบังเอิญ (contingency) เพราะในอภิปรัชญาของแบร์กซ็องนั้น ความบังเอิญต่างหากที่เป็น ต้นตอของความจำเป็น พูดย่าง ๆ ก็คือ ความจำเป็นและสิ่งที่เป็นกฎเกณฑ์ทั้งหลายใน จักรวาลล้วนอุบัติขึ้นมาได้ ก็เพราะมีความบังเอิญอยู่ก่อนหน้าแล้วเท่านั้น ดังนั้น หาก จะพูดให้ตรงประ เเค็นจริง ๆ แล้ว กระบวนการของแบร์กซ็องมิใช่กระบวนการแห่งชีวิต แต่เป็นกระบวนการที่มีชีวิตชีวา มีกิจกรรมคล้ายชีวิตจริง คือ จะเอาแน่นอนอะไรกับ มันนั้ก็ได้ เพราะสสารและจักรวาลก็เป็นความจำเป็นหรือกฎเกณฑ์ที่อุบัติขึ้นในกระบวนการ

H. Bergson, Creative Evolution, p.7. "It is then right to say that what we do depends on what we are; but it is necessary to add also that we are, to a certain extent, what we do, and that we are creating ourselves continually."

การแห่งความบังเอิญ ความยึดเหนี่ยวเองคือตัวความบังเอิญ อันหมายถึงต้นตอแห่งความ
 เป็นไปได้ของทุกสิ่งทุกอย่างโดยแท้ ก่อนหน้าความยึดเหนี่ยวไม่มีวันหรือวันศกภาพใดสัก
 อย่าง ไม่มีจักรวาล ไม่มีสสาร และไม่มีสิ่งมีชีวิตใด ๆ ความยึดเหนี่ยวเป็นตัวก่อให้เกิด
 หรือให้โอกาสในการเกิดของสสาร สิ่งมีชีวิต ตลอดจนมนัสและความทรงจำขึ้นใน
 จักรวาล ชีวิตบนโลกเป็นเพียงกระบวนการแห่งความจำเป็นย่อย ๆ ภายใต้กระบวนการ
 แห่งความบังเอิญอันมีพลังทะยานของชีวิตอนุสัยอยู่ มนุษย์เองก็เช่นกัน เป็นชีวิตที่บังเอิญ
 เกิดขึ้น และด้วยพลังดังกล่าวทำให้มันจำเป็นต้องมีมนัสและสัมปชัญญะที่จะใช้ข้อจำกัดศึกษาน
 ในการเข้าถึงพลังแห่งเอกภพได้ทุกเมื่อ นี้เองเป็นเหตุผลที่ว่าทำไมแบร์กซ็องถึงได้แนะ
 ไว้แต่เพียงว่า จุดหมายของกระบวนการทั้งหมดก็อยู่ที่ความยึดเหนี่ยวนี้แหละ ผิดกันแต่ตรง
 ที่ครั้งนี้นั้นเป็นความยึดเหนี่ยวแบบคาเนียม (mystical) มีใช้ตัวมโนภาพสำหรับอธิบาย
 เพื่อความเข้าใจอีกต่อไป เพราะจะต้องอาศัยข้อจำกัดศึกษานหรือประสบการณ์โดยตรงเป็น
 หลักสำคัญในการเข้าถึงมันเท่านั้น

ข. ปรัชญาของอเล็กซานเดอร์ แฮมมวล อเล็กซานเดอร์ (ค.ศ. ๑๘๕๕ -
 ๑๙๓๘) เป็นนักปรัชญาร่วมสมัยของไวท์เฮดที่สำคัญไม่ด้อยไปกว่าแบร์กซ็อง เขาประกาศ
 ทรรศนะปรัชญาหน้าหน้าไวท์เฮดเสียอีก และเป็นผู้ที่ได้พัฒนาแนวคิดแบบกระบวนการให้มี
 ฐานที่มั่นคงยิ่งขึ้น กล่าวได้ว่า งานรวบรวมชิ้นเอกของเขาที่ชื่อ อวกาศ กาลและ
พระเจ้า (Space, Time and Deity) ได้ทำให้สถานภาพของปรัชญากระบวนการ
 เป็นระบบขึ้นมาจนเกือบเป็นศาสตร์ศาสตร์หนึ่งทีเดียว สมญานามที่เขาได้รับจากนักวิชา-
 การในสมัยเดียวกับเขาก็คือ "นักสร้างระบบที่ยิ่งใหญ่และ เกรียงไกรที่สุดในหมู่นักปรัชญา
 ชาวอังกฤษด้วยกัน" ^๑ อเล็กซานเดอร์ เริ่มสนใจศึกษาลัทธิวิวัฒนาการนิยมแบบคาร์วิน

^๑ Rudolf Metz, Dr., A hundred Years of British Philosophy
 (New York : The Macmillan Company, 1950), p.623. "The greatest and
 boldest systemmaker among the British philosophers."

(Darwinian evolutionism) ในขณะที่ตัวเขาเองมีพื้นฐานสัจนิยมใหม่อยู่แล้ว และยิ่งกว่านั้น เขายังรับเอาวิธีการของประสบการณ์นิยมแบบฮูม (Humean empiricism) มาใช้อีกด้วย ทำให้ปรัชญาของเขามีลักษณะเป็นเชิงวิทยาศาสตร์เต็มที่

จากหนังสือเล่มสำคัญดังกล่าว อเล็กซานเดอร์มีความเห็นว่า อวกาศและกาละเป็นที่มาหรืออุทร (matrix) ของเหตุการณ์และสิ่งต่าง ๆ หรือถ้าจะพูดตามสำนวนปรัชญาแห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ก็พูดได้ว่า สรรพสิ่งและเหตุการณ์ทั้งหลายล้วนเป็นอัญรูป (modes) ของสารสองสารอันได้แก่การกินที่ (extension) และความยืดหยุ่น ซึ่งสารทั้งสองในนี้ก็คือการแสดงออกทางกายภาพของอวกาศและกาละนั้นเอง ขณะเดียวกัน อเล็กซานเดอร์ก็ยังเห็นด้วยกับทรรศนะของไฮสไตน์และมินโควสกีในประเด็นที่ว่า "นับแต่นี้เป็นต้นไป อวกาศในตัวของมันเองกับกาละในตัวของมันนั้น คงเป็นแค่เพียงเงา และสิ่งที่เป็นการรวมของทั้งสองนี้จักก่อให้เกิดอภิปภวะที่อันเดียวขึ้นมาต่างหาก" ^๑ ซึ่งเป็นความเห็นที่ว่า เมื่อวันเวลาแต่ละหน่วยไม่อาจที่จะเป็นอิสระต่อกันด้วยตัวของมันเอง ความมียุขของมันก็จะพลอยสูญไปด้วย จากประสบการณ์จริง ๆ จะพบว่าอวกาศกับกาละนั้นสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น ไม่มีอวกาศที่ปราศจากกาละ ไม่มีกาละที่ปราศจากอวกาศ หรือกล่าวตามสำนวนที่ติดปากอเล็กซานเดอร์ คือ อวกาศเต็มไปด้วยกาละ และกาละก็เต็มไปด้วยอวกาศ สารัตถะของอวกาศก็คือการอยู่ในเวลา และสารัตถะของเวลาก็คือการอยู่ในอวกาศ หากปราศจากอวกาศ การต่อเนื่องย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ในเวลา และปราศจากกาละลำดับที่จะต่อเนื่องกันก็ไม่มี ดังนั้น ช่วงขณะ (moment) ในตัวของมันเอง และตำแหน่ง (point) โดยตัวของมันเองจึงเป็นไปไม่ได้ เพราะต้องขึ้นกับกันและกันดังกล่าว รวมความแล้ว อวกาศลอย ๆ กับกาละลอย ๆ ไม่มีจะมีได้ก็แต่เฉพาะกาลาวกาศอันประกอบด้วยจุดขณะ (point-instants) หรือด้วยเหตุการณ์บริสุทธิ์ต่าง ๆ เท่านั้น

^๑ A. Einstein, "Space-time", Encyclopaedia Britannica, 14th edition, vol. xxi, p.105. "From henceforth space in itself and time in itself sink to mere shadows, and only a kind of union of the two preserves an independent existence."

ความเห็นทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นนิยามใหม่ของความเป็นจริง มีใจหมายเป็น
 กว้างขวางเชิง เดียว อันมีอิสระ ในตัวเองหรือเป็นตัวของตัวเอง นั่นคือ "กาลาวกาศ"
 อันเป็นพื้นฐานสำคัญในระบบปรัชญาของอเล็กซานเดอร์ กาลาวกาศเป็นปฐมธาตุและอุทร
 ที่แท้ของสรรพสิ่ง มันเป็นเอกภาพที่รวมเอาไว้ซึ่งความหลายหลากทั้งหมด หากปราศจาก
 มันเสียแล้ว ก็จะไม่มีการดำรงอยู่ได้ ไม่มีแม่แต่จะไรที่จะอุบัติขึ้นมาได้สักอย่าง ตัว
 กาลาวกาศนี้เอง คือระบบของการเคลื่อนที่ อันจักทำให้การเคลื่อนที่เป็นคุณสมบัติเพียงอย่าง
 เดียวของปฐมธาตุที่ต้องไรคุณสมบัติใด ๆ ดังนั้น การเคลื่อนที่ของกาลาวกาศจึงต้องเข้าใจ
 ให้ได้ว่ามันเป็น การเคลื่อนที่ที่บริสุทธิ์ การเคลื่อนที่อันบริสุทธิ์ เช่นนี้จึงมีค่าเท่ากับความเป็น
 จริงอันคัมภีร์ เพราะมันเองก็มีมาก่อนทุกสิ่งทุกอย่าง เช่นเดียวกับกาลาวกาศ ปฐมธาตุ
 ของอเล็กซานเดอร์อันได้แก่กาลาวกาศนี้เหมือนไฟของเฮราคลิตุสมาก คือทั้งเปลี่ยนแปลง
 และเป็นต้นตอของสรรพสิ่ง จะต่างกันก็ตรงที่ว่า สำหรับอเล็กซานเดอร์ หากมีสิ่งใด
 สิ่งหนึ่งหยุดนิ่งขึ้นมาจริง ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ต้องหยุดนิ่งไปด้วย และจะทำให้กาลาวกาศ
 หมดความหมายไปทันที เพราะเขาอธิบายว่า สิ่งที่เราเห็นหรือเรียกว่าหยุดนิ่งนั้นที่จริง
 เป็นเพียงร่าง (body) ที่หยุด ขณะที่ยังเคลื่อนที่สัมพันธ์ไปกับกาลาวกาศเท่านั้น ทุกสิ่ง
 ทุกอย่างจำต้องพัวพันอยู่กับการไม่หยุดนิ่งนิรันดร์แห่งการแปรสภาพดังกล่าวทั้งสิ้น สิ่งทั้ง
 หลายจักต้องพัฒนาไปอย่างไม่หยุดยั้ง เอกภาพเป็นเพียงกระบวนการของประวัติแห่งกระแส
 อันต่อเนื่องของเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งหมด

แต่จากลักษณะ ระบบคำสอนของอเล็กซานเดอร์นี้เองที่คุณสมบัติหรือลักษณะเชิง
 ประสบการณ์ของความเป็นจริง เท่าที่กล่าวมาข้างนี้พอเพียง การแสดงออกของกาลาวกาศ
 ยังต้องการลักษณะที่ตายตัวและอยู่เหนือประสบการณ์อีกด้วย จุดนี้คือสาเหตุที่ทำให้
 อเล็กซานเดอร์สร้างทฤษฎีแห่งวิภาค (Theory of the Categories) ของเขาขึ้นมา วิภาค
 เหล่านี้เป็นการไขนิยามที่ตายตัวอธิบายกระบวนการที่เลื่อนไหลของความเป็นจริง วิภาค
 ที่อเล็กซานเดอร์เห็นว่าสำคัญมีอาทิเช่น ความเป็นเอกลักษณ์ (identity) ความหลาย
 หลาก อัศจรรย์ภาวะ สิ่งสากล (universal) ความเป็นสาเหตุ การเคลื่อน ฯลฯ เขา
 พுகถึง การเคลื่อนในฐานะวิภาคไว้ดังนี้

การเคลื่อนอยู่ในกลุ่มที่สาม หรือกลุ่มสุดท้ายของวิภาคทั้งหมด มันก่อตัวขึ้นก่อนวิภาคอื่น ๆ พร้อมกับสร้างการติดต่อขึ้นด้วย แต่วิภาคทั้งหลายกลับไม่ติดต่อกับมัน เพราะแม้แต่สารเองก็มีได้เป็นการเคลื่อน ทั้ง ๆ ที่ทุกสิ่งนอกจากจะเป็นสารแล้ว ยังจะต้องเป็นการเคลื่อนด้วย สารแทนการเคลื่อนได้ในแง่ที่มีอยู่ในฐานะครองที่อวกาศโดยผ่านช่วงของกาลละอันกระทำอยู่ทุกขณะนี้เท่านั้น ทว่าแง่นี้มันก็มีไครวมเอาปริมาณ หรือความเข้ม หรือจำนวนไวเลย ในขณะที่เรื่องราวพื้นฐานแห่งการเป็นนิยติของกาลอวกาศในการเคลื่อนนี้กล่าวขานกันจนเต็มที ก็ยังทำให้การเคลื่อนต้องเป็นสิ่งที่สามารถยืนยันได้ทั้งหมดของกาลอวกาศไปค้าย

จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนในฐานะวิภาคของอเล็กซานเดอร์มิได้ช่วยขยายความคิดเกี่ยวกับปรัชญากระบวนการเท่าใดนัก วิภาคอื่น ๆ เช่น การเป็นสาเหตุ อาจช่วยได้บ้าง เพราะเกี่ยวกับการเป็นสาเหตุนี้เขาอธิบายว่า มันก็คือความสัมพันธ์ของการต่อเนื่องระหว่างการเคลื่อนที่สองอัน การเคลื่อนที่ที่มาก่อนคือสาเหตุ และการเคลื่อนที่ที่ตามมาเป็นผล หรืออาจมองได้ในแง่ที่ว่า การเป็นสาเหตุคือการต่อเนื่องของสารสองสารในกาลอวกาศเดียวกัน เป็นตัวส่งต่อของการเคลื่อนที่ และเมื่อเคลื่อนแล้วสาเหตุก็มีได้หายไปไหน เพียงแต่ว่ามันได้เพิ่มการเคลื่อนที่ที่มีอยู่แล้วให้ทางออกไปบ้างเท่านั้น

S. Alexander, Space, Time and Diety (London : Macmillan, 1920), Vol. II, p.323. "Motion forms the last or the third group of categories. It presupposes the other categories and communicates with them. But they do not communicate with it. Even substance is not itself motion, though every thing besides being substance is motion. Substance represents motion only in respect of its persistent occupation of space through a laps of time; but it does not include quantity, nor number. Whereas in motion the full tale of fundamental determinations of Space-Time is told and motion is consequently the totality of what can be affirmed of every space-time."

กระบวนการในทรศนะของอเล็กซานเดอร์มิใช่จะเป็นการสร้างสรรค์โดยไม่หยุด
 ยั้งเพียงอย่างเดียว หากยังมีลักษณะเด่นอยู่ที่การอุบัติขึ้น (emergence) ของสิ่งใหม่ ๆ
 เช่น สสาร ชีวิต จิต ซึ่งอธิบายได้ไม่ยากนักด้วยกระบวนการแห่งการเคลื่อนไหวล้วน ๆ
 ของกาลาวกาศนี้ อเล็กซานเดอร์ชี้แจงว่า ในกระบวนการของเอกภพที่กำลังดำเนินอยู่นี้
 จะมีบางระดั้มที่การจับกลุ่ม (constellation) และการจัดระเบียบ (collocation)
 เกิดขึ้นอันเป็นตัวทำให้กระบวนการแห่งกาลาวกาศโดยตัวของมันเองมีลักษณะเป็นวิวัฒนาการ
 เชิงอุบัติขึ้น ตัวจิตมาจากการอุบัติขึ้นของสสารได้ฉันใด พระเจ้าก็มาจากการอุบัติขึ้นของกา-
 ลาวกาศได้ฉันนั้น

สำหรับอเล็กซานเดอร์ สิ่งที่จะขาดเสียมิได้ในทรศนะปรัชญาของเขาก็คือ การ
 กำหนดลักษณะที่แน่นอนให้กับพระเจ้าซึ่งไม่มีนักคิดคนใดกล้าแตะต้อง แม้แต่ส เป็นเซอร์และ
 แมร์กซ็องผู้ซึ่งดูเหมือนว่าจะ เป็นนักวิทยาศาสตร์มากกว่านักคิดคนอื่นแล้วในตอนนั้นก็ตาม
 พระเจ้ายังคง เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติสำหรับนักปรัชญาทุก ๆ คน แต่สำหรับอเล็กซานเดอร์
 ฐานะของพระองค์ได้ถูกกำหนดขึ้นมาใหม่อย่างมีหลักการ เขาประกาศว่า ผู้ทรงสร้าง
 เอกภพที่แท้จริงมิใช่พระเจ้า หากเป็น ^{กาลอวกาศ} กาลาวกาศ เพราะแม้แต่พระเจ้าเอง ถ้าจะทรง
 ดำรงฐานะ เป็นพระเจ้าจริง ๆ แล้ว ก็จักต้องทรงอยู่ภายในหรือภายใต้หรือที่หลังกาลาวกาศ
 อันเป็นอุทรแรกอุทร เดียวแห่งวันทั้งหลายและแห่งสรรพสิ่งทั้งปวง พ้นจากกาลาวกาศไป
 ก็คือความสูญ ถ้าพระเจ้าไม่ใช่ความสูญ พระองค์ก็จะต้องมาที่หลังอวกาศ ที่หลังกาละ
 และพระองค์เองก็มีใช้กาลาวกาศ ดังนั้น พระองค์จะทรง เป็นอื่นไปมิได้นอกจากตัวกระบวนการ
 แห่งวิวัฒนาการ เชิงอุบัติขึ้นนี้แหละ พระเจ้าเป็นองค์การสร้างหรือสิ่งสร้างมากกว่าผู้ทรง
 สร้างที่เราเคยเชื่อ สรุปลแล้ว มโนภาพที่จำเป็นสำหรับอภิปรัชญาของอเล็กซานเดอร์มีอยู่
 สองมโนภาพเท่านั้น คือ กาลาวกาศกับพระเจ้า หรือกาลาวกาศกับตัวกระบวนการนั้นเอง.